

Prof. dr hab. Maria Juda
Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Iwony Rak-Poks pt. *Literacka rama wydawnicza w polskich postyllach z wieku XVI. Wybrane problemy*, Katowice 2019, 291 s., napisanej pod kierunkiem dr hab., prof. UŚ Anny Sitko, z promotorem pomocniczym dr hab. Anną Nowicką-Struską

Książka, w jej wymiarze materialnym i duchowym jest obiektem badań bibliologicznych. Nie jest to jednak obiekt jedyny, ponieważ z uniwersum książek powiązane są procesy bibliologiczne oraz ich skutki, a także ludzie i instytucje, które w nich biorą udział. Fenomen książki sprawia, że problematyka badawcza z nią związana posiada charakter inter/multidyscyplinarny. Wywodzi się to również z genezy bibliologii, która wyrastała przede wszystkim z nauk historycznych, historii literatury, bibliografii i bibliotekoznawstwa. Ich aparatura pojęciowa i metody badawcze ukształtowały paradygmat badawczy bibliologii i nieustannie mają wpływ na jej obraz. Od samego początku pozostaje ona również w bliskich związkach z nauką o literaturze. Łączy je nie tylko po części wspólne pole badań i podobne metody, ale też warsztat bibliograficzny, badania nad książkową realizacją dzieł piśmienniczych, szczególnie w odniesieniu do dawnej książki, nad jej autorem i czytelnikiem.

W tego rodzaju nurt badawczy wpisuje się recenzowana rozprawa doktorska mgr Iwony Rak-Poks, która podjęła się przedstawienia literackiej ramy wydawniczej w polskich postyllach opublikowanych w XVI stuleciu. Tego rodzaju badania stanowią znaczną część piśmiennictwa naukowego podejmującego zagadnienia dawnej książki drukowanej. Studium mgr Iwony Rak-Poks poszerza je na istotny z punktu widzenia dziejów religijnego piśmiennictwa polskojęzycznego obszar oraz pozwala na określenie jego roli i znaczenia w rozwoju kultury piśmiennej w Rzeczypospolitej XVI wieku.

Cel, jaki postawiła Doktorantka, a więc „wskazanie typów wypowiedzi ramowych, włączonych do szesnastowiecznych edycji polskich postylli, przedstawienie problemów podejmowanych w tychże wypowiedziach przez ich autorów, wśród których znajdują się osoby trzecie, zaangażowane w powstanie druku, a także porównanie zasobu elementów piśmienniczych występujących w woluminach wydanych przez pisarzy, reprezentujących

zwalczające się konfesje...[co]... pozwoli nam rozpatrywać termin „postylla” nie tylko w kategoriach gatunku wypowiedzi, a także swoistego typu książki religijnej w kontekście jej ramowego wyposażenia” (s. 7-8) został osiągnięty. Udało się Jej bowiem nie tylko przedstawić wydawnicze dzieje polskich postyll w XVI stuleciu, ale także przeprowadzić analizę literackiej ramy wydawniczej tego rodzaju dzieł autorstwa Mikołaja Reja, Jakuba Wujka, Grzegorza z Żarnowca, Pawła Gilowskiego i Marcina Białobrzeskiego, w ramach której zwróciła uwagę na treść tworzących ją tekstów piśmienniczych, oprawę graficzną i - co istotne - wskazała na zmiany w kolejnych edycjach, poszukując ich genezy.

Podstawę źródłową rozprawy stanowią dzieła postyllograficzne opublikowane w XVI wieku za życia ich autorów (łącznie 21 woluminów).

Konstrukcja pracy jest przejrzysta, logiczna i pozwala Doktorantce wydobyć najważniejsze zagadnienia. Składa się na nią sześć rozdziałów, uwagi wstępne, uwagi końcowe, ilustracje, bibliografia, indeks oraz streszczenie w języku polskim i angielskim. Wydaje się jednak, że tekst pracy byłby bardziej skondensowany i usystematyzowany, gdyby za kryterium podziału pracy na rozdziały Autorka uznała nie edycje dzieł określonych autorów, a poszczególne elementy tworzące ich wydawniczą ramę literacką (tytulaturę, kompozycje słowno-wizualne, listy dedykacyjne, przedmowy, inne teksty literackie). Pozwoliłoby to na bardziej precyzyjne i ewolucyjne ukazanie zmian i odrębności poprzez równoległe ich konfrontowanie i wyjaśnianie.

W dobrze skonstruowanych *Uwagach wstępnych* (można się zastanowić, czy nie nazwać je po prostu „Wstępem”) (s. 4-11) Autorka przedstawiła definicję literackiej ramy wydawniczej, stan badań, wskazujący na dotychczasowe osiągnięcia w tym zakresie, ale także na istniejące luki, które do pewnego stopnia wypełnia recenzowane studium, podstawę źródłową, ramy chronologiczne i uzasadnienie konstrukcji pracy.

W pierwszym rozdziale pt. *Z wydawniczych dziejów polskich postyll w XVI wieku*, (s. 12-37), w oparciu o literaturę przedmiotu, Doktorantka przedstawiła dzieje typograficznych realizacji polskojęzycznych postyll w XVI stuleciu, zwracając również uwagę na ich edycje w wiekach późniejszych, co obrazuje ich tradycję wydawniczą i zapotrzebowanie ze strony czytelników. Dobrym zabiegiem stał się ich podział z konfesyjnego punktu widzenia. Pozwoliło to Autorce wskazać różnicujące je cechy, wynikające z przewidywanego adresata dzieła, kompetencje autorów, polemikę między przedstawicielami wyznań reformowanych i wyznania katolickiego. Znalazło się w nim również miejsce na ukazanie działań cenzorskich wobec tych wykładni Pisma Świętego, jak również na praktyki mające na celu poszerzenie ich publiczności czytającej, wyrażające się w przekładach na języki obce. Doktorantka słusznie podkreśliła, że

na zasięg odbioru czytelniczego niezwykle istotny wpływ miał sposób narracji i język, który u większości autorów, poza Jakubem Wujkiem w jego Postylli „większej”, był zrozumiały dla niewyrobionego, niezbyt wykształconego czytelnika.

W drugiej części pracy pt. *Literacka rama wydawnicza w Postylli Mikołaja Reja* (s. 38-100) Autorka zgodnie z przyjętym kwestionariuszem pytań poddaje analizie, przede wszystkim treściowej, poszczególne elementy tworzące literacką ramę wydawniczą dzieła Pana z Nagłowic. Przedmiotem Jej obserwacji jest tytułatura i pozostające w jej obrębie stemmaty, motta biblijne, list dedykacyjny adresowany do Zygmunta Augusta, przedmowę do rycerza chrześcijańskiego, pieśń, kompozycje słowno-wizualne, wypowiedzi do czytelników oraz rejestry. Pani mgr Iwona Rak-Poks z analizą treściową poszczególnych elementów poradziła sobie bardzo dobrze, wskazując na stanowisko i intencje ich autorów, przede wszystkim Mikołaja Reja, w kwestii roli i znaczenia słowa drukowanego w walce o „prawdziwą” wiarę, publikowania dzieł w języku polskim, przymiotów dobrego władcy, cech dobrego chrześcijanina, konieczności pozyskania czytelnika i utrzymania jego przywiązania do wydawanego dzieła (bez narzucania siłą mu swych przekonań), nakłaniania go do wnikliwego studiowania Pisma Świętego, które jest jedynym, prawdziwym źródłem wiary. Umiejętnie wskazała na analogie stworzonego przez Nagłowiczana wizerunku „rycerza chrześcijańskiego” z jego ideą zaproponowaną i upowszechnioną przez Erazma z Rotterdamu. Pewne mankamenty można zauważyć we fragmentach dotyczących analizy stemmatów i kompozycji słowno-wizualnych, zwłaszcza w warstwie heraldycznej (występujących także w kolejnych częściach dysertacji). Należałoby zwrócić uwagę na precyzyjne określenie pojęcia „herb” i „emblem”, które przecież nie są tożsame, właściwy opis herbu z zachowaniem reguł wynikających z heraldyki, a także odpowiednie stosowanie nazwy herbu Orzeł Biały. Warto zatem sięgnąć do podręcznika Józefa Szymańskiego, *Nauki pomocnicze historii*, monografii Aleksandry Jaworskiej, *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, Warszawa 2003, a na temat emblematyki do licznych studiów Janusza Pelca i Pauliny Buchwald-Pelcowej (Autorka w bibliografii wymienia tylko jedną jej pracę dotyczącą powyższej problematyki). Dla pogłębienia wywodów na temat oprawy graficznej Postylli Mikołaja Reja warto sięgnąć do prac Ewy Chojeckiej, dotyczących grafiki książkowej w Polsce XVI wieku, a zwłaszcza do jej artykułu *Znaczenie kulturowe grafiki polskiej XVI wieku*, W: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Pod red. S. Grzeszczuka i A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław 1975, s. 86-114 oraz studium Barbary Miodońskiej, *Władca i państwo w krakowskim drzeworycie książkowym XVI w.* W: *Renesans. Sztuka i ideologia*, Warszawa 1976, s. 45-95.

Treść drugiej części pracy dobrze wprowadza w zagadnienia, na których koncentruje się Doktorantka w rozdziale trzecim pt. *Elementy okalające Postylle „większą” i „mniejszą” Jakuba Wujka* (s. 101-151). W ustalonym wcześniej porządku poddaje analizie uzupełniające tekst główny części, wskazując na zmiany kompozycyjne nie tylko w obu dziełach, ale także w poszczególnych wydaniach i podejmuje próby ich wyjaśniania. Liczba edycji (znacznie większa od Rejowej Postylli), które posiadają więcej elementów składających się na literacką ramę wydawniczą wymagały od Autorki uwagi i skrupulatności w dostrzeżeniu różnych odrębności i należy podkreślić, że z tym zadaniem dała sobie radę. Różne pod względem sposobu wykładu Postylle Jakuba Wujka, reprezentujące nurt tzw. homiletyki analitycznej (zob. M. Brzozowski, *Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI-XVIII)*, W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*), cz. 1. *Teologia humanistyczna*, Lublin 1975, s. 361-428), nasycone polemiką wobec obozu różnowierczego, ubiegały się o/posiadały wsparcie osób należących do grona najwyższych dostojników państwowych i kościelnych. Wyposażone zatem zostały w stosowne teksty, które miały temu sprzyjać. Ich analiza pozwoliła na poznanie genezy dzieł, ich głównego przesłania i kompetencji autora, wskazanych przez niego różnic dogmatycznych między katolikami i protestantami, pożądanых zalet władców Rzeczypospolitej oraz opinii hierarchów kościelnych na temat twórczości postyllograficznej uczonego jezuitę z Wągrowca. Dokonania Autorki pokazują, jak istotne korzyści badawcze przynoszą tego rodzaju źródła.

W rozdziale czwartym pt. *Rama kompozycyjna w Postylli Grzegorza z Żarnowca* (s. 152-209) w wyniku analizy przeprowadzonej według powyższego schematu Doktorantka ukazała zmiany w tytulaturze w poszczególnych wydaniach, w której zaznaczony został cel dzieła i określony adresat treści biblijnych. Podobnie jak dwie poprzednie Postylle, tak i pracę Żarnowczyka wyposażono w stemmaty, motta biblijne i listy dedykacyjne, z których jeden adresowany był do króla, trzy pozostałe do protektorów innowierców w Rzeczypospolitej. Skrupulatna analiza ich treści doprowadziła Autorkę do pokazania oczekiwań protestantów wobec Stefana Batorego w kwestii rozwiązania problemów związanych z sytuacją wyznaniową, a zwłaszcza działań prowadzonych w stosunku do dysydentów przez łacinników. W wyniku analizy listów dedykowanych Ostafiemu Wołłowiczowi, Stanisławowi Górcie i Krzysztofowi Radziwiłłowi usystematyzowała wykładnię protestantów, między innymi na temat bożego miłosierdzia w kontekście zbliżającego się Sądu Ostatecznego, oddawania czci fałszywym prorokom czy kultu świętych. Wskazała, że oddawana do rąk czytelników Postylla, zdaniem jej autora i protektorów, ma uchronić prawdziwych głosicieli Słowa Bożego (protestantów) przed wiecznym potępieniem. Ich zadaniem jest również odnowa

współczesnego Kościoła, a skutecznym narzędziem walki z oponentami religijnymi ma być słowo drukowane, w tym publikowana wykładnia Pisma Świętego według Grzegorza z Żarnowca. Pokazuje, jak interesujące i znaczące pokłady wiedzy zawierają te niewielkie objętościowo teksty.

Podobne wnioski nasuwają się po lekturze piątego rozdziału pt. *Delimitatory zewnętrzne w Postylli Pawła Gilowskiego* (s. 210-224), gdzie przedmiotem analizy jest tytułatura, przedmowy do czytelników oraz list dedykacyjny do protektorów polskich protestantów – Stanisława Górki, Ostafiego Wołłowicza i Jana Chlebowicza.

W rozdziale zamykającym studium pt. *Literacka obudowa Postylli Marcina Białobrzeskiego* (s. 225-242) Doktorantka zwróciła uwagę na występujące w dziele elementy, takie jak tytułatura i listy dedykacyjne. Podała też analizie widniejące w nim icones i stemmaty. Z badań Autorki wynika, że w powyższych edycjach pojawiły się też nowe elementy – mandaty biskupów zalecające dzieło duchowieństwu katolickiemu, z poleceniem nabycia go do biblioteki parafialnej (akta wizytacyjne w wielu dekanatach/diecezjach rzeczywiście rejestrują powyższe dzieło), listy monarchów (Anny Jagiellonki i Stefana Batorego) wyrażające wdzięczność za ofiarowaną księgę, epigramy i zalecające dzieło wiersze „Do łaskawego czytelnika”. Są to informacje istotne również z punktu widzenia badań bibliologicznych odnoszących się do powstawania księgozbiorów parafialnych, prywatnych polskich władców oraz form pozyskiwania czytelnika.

Tekst pracy jest przejrzysty i poprawnie przygotowany pod względem edytorskim. Autorka nie ustrzegła się jednak drobnych potknięć stylistycznych oraz literówek w nazwiskach (s. 23 – jest Jolanta Dworzakowa, powinno być Dworzaczkowa), co jest zapewne wynikiem niezbyt starannej korekty. Warto również zwrócić uwagę na redakcję przypisów, aby pełnych opisów pozycji bibliograficznych, występujących w różnych częściach pracy nie powtarzać, prowadzi bowiem do sztucznego zwiększenia objętości pracy.

Pani mgr Iwona Rak-Poks wykazała się umiejętnością w posługiwaniu się metodami właściwymi dla tego rodzaju badań. Potrafi też krytycznie wykorzystać literaturę przedmiotu i podjąć dzięki temu pogłębione wnioskowanie. Wydaje się jednak, że jej poszerzenie o literaturę stricte historyczno-bibliologiczną, np. w kwestii roli druku w rozwoju reformacji, który to wątek pojawia się w wielu tekstach tworzących ramę literacką szesnastowiecznych polskich postyll, przyniosłoby znaczące korzyści badawcze (zob. J. Pirożyński, *Johannes Gutenberg i początki ery druku*, Warszawa 2002, s. 183-200; E. Eisenstein, *The Print Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge 1983, tłum. na j. polski, Taż, *Rewolucja Gutenberga*, przeł. H. Hollender, Warszawa 2004), zwłaszcza w warstwie wyjaśniającej.

Recenzowana rozprawa doktorska dobrze prezentuje zagadnienie literackiej ramy wydawniczej w szesnastowiecznych polskich postyllach. Wypełnia ona lukę w dotychczasowych badaniach w tym obszarze i pokazuje, że Doktorantka jest dobrze przygotowanym badaczem do podejmowania kolejnych zadań badawczych. Mimo zgłoszonych uwag, w moim przekonaniu, spełnia warunki określone w art.13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, a więc stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną mgr Iwony Rak-Poks w zakresie uprawianej dyscypliny naukowej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia przez nią pracy naukowej.

W związku z tym przedkładam Radzie Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego wniosek o dopuszczenie mgr Iwony Rak-Poks do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, 22 maja 2019 r.

